

Frans Tonnaer

Rechtvaardigheid *in beeld*

Een structuur voor rechtvaardig
handelen: 92 stellingen

Iustitia
Scripta 

Rechtvaardigheid in beeld

© Iustitia Scripta/Frans Tonnaer, 2021

Vormgeving en druk: hoenenenvandooren, creatieve communicatie

ISBN: 978-90-830661-3-4

NUR-codes: 730, 820

Behoudens de krachtens het (internationale) auteursrecht toegelaten uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, en evenmin in een gedigitaliseerde gegevensverzameling – al dan niet online – worden opgeslagen of toegankelijk gemaakt, zonder de voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteursrechthebbende(n).

Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Desondanks kan de afwezigheid van eventuele zet- en/of drukfouten, dan wel onnauwkeurigheden en/of onvolkomenheden, niet worden gegarandeerd. De auteursrechthebbende aanvaardt geen enkele aansprakelijkheid voor de gevolgen van eventuele zet- en/of drukfouten, dan wel onnauwkeurigheden en/of onvolkomenheden.

Deze publicatie is verzorgd door Uitgeverij Iustitia Scripta, ten tijde van de totstandkoming gevestigd te Best. Voor informatie over de activiteiten van de auteursrechthebbende ga naar: www.iustitiascripta.com.

“Elke dag zetten meer dan tienduizend mensen binnen onze organisatie zich in voor een rechtvaardige samenleving” aldus de tekst van een infographic bij het jaarverslag over 2020 van de Raad voor de rechtspraak. Het betreft het aantal medewerkers verbonden aan de diverse rechterlijke instanties in Nederland. Een veelvoud van dat aantal personen werkt in dienst van het Nederlands overheidsbestuur op centraal en decentraal niveau. Allen zetten ze zich in voor een rechtvaardige samenleving. Is dat wel zo? Geldt dat ook voor mensen in overheidsdienst buiten de rechtspraak? Een ontkenning lijkt op de bewering dat ze hun taken zouden verzaken en geeft tegelijk aan dat de rechtvaardigheid impliciet met hun werk verbonden is. En beseffen al deze mensen dan wel dat hun inzet gericht moet zijn op een rechtvaardige samenleving? Of is dat niet het doel, maar een voorwaarde bij het werk? Als dat niet het doel is, wat is dan wel het uiteindelijke doel van het werk van de personen die voor bestuur en wetgeving actief zijn? En wat is eigenlijk een rechtvaardige samenleving?

In deze publicatie probeer ik die laatste vragen vanuit mijn gezichtspunt te beantwoorden. Dat is geen eenvoudige klus en de persoonlijke zoektocht naar dat antwoord leidt via de nodige hoofd- en zijpaden op z'n best tot een ruwe benadering van het rechtvaardigheidsbegrip. In feite betreft het hier een denkkader met de intentie om grip te krijgen op het abstracte idee van rechtvaardigheid dat zich in concrete omstandigheden toch meestal duidelijk laat ervaren.

Via verwante normatieve verschijnselen als ethiek, moraal en religie wordt eerst het rechtsbegrip gespecificeerd, om vervolgens de inhoud van het rechtvaardigheidsbegrip te duiden. Veel aandacht wordt besteed aan centrale begrippen in het recht zoals rechtsnormen, rechtsbronnen en rechtsbeginselen. Het zijn abstracte instrumenten waarmee een beeld wordt geschetst van de wijze waarop rechtvaardige verhoudingen in de concrete praktijk tot stand kunnen komen. Ze bevatten tevens de maatschappelijke opdracht om die verhoudingen ook daadwerkelijk te realiseren.

De omzwervingen zijn hier gevat in een 92-tal uitspraken in de vorm van stellingen, voorzien van een korte toelichting. Hoe apodictisch deze opzet ook lijkt, het betreft in werkelijkheid antwoorden op de mogelijke achterliggende vragen en is in feite een onzekerheidsexercitie in de vorm van axioma's: onbewezen stellingen die ten grondslag liggen aan het zoeken naar het bewijs van andere stellingen. Door stelsel van antwoorden te construeren die zoveel mogelijk samenhangen, ontstaat een structuur van impliciete achterliggende vragen die uiteindelijk licht moeten werpen op het beantwoorden van de centrale vragen over rechtvaardigheid die hier aan de orde zijn.

Als men mij zou vragen hoe ik wat in de stellingen wordt gezegd zo zeker weet, zou ik in de geest van Kant' antwoorden dat ik het niet zeker weet, maar dat de achterliggende vragen me dwingen tot de gegeven antwoorden als regulatieve

ideeën. Of anders gezegd: dat de achterliggende vragen dwingen tot het aannemen van een systeem van antwoorden die hier in de vorm van stellingen zijn gegoten. Die stellingen geven uitdrukking aan bepaalde ideeën die de werkelijkheid begripsmatig ordenen, op een wijze zoals die persoonlijk wordt ervaren. In die stellingen worden als het ware steeds stukjes van de puzzel gelegd en hoe meer van die stukjes hun plaats vinden, hoe duidelijker het totale beeld wordt. Zonder die antwoorden is de wereld van het recht in de kern voor mij vaag en moeilijk te doorgronden.

Bij het zoeken naar antwoorden heb ik het *gemeenschappelijk bestaansniveau* als archimedisch punt gehanteerd – met daarvan afgeleid het individueel bestaansniveau – dat de noodzakelijke fundering is voor de constructie van het model van rechtvaardigheid zoals dat hier is ontwikkeld. De beide soorten bestaansniveaus vormen dan ook centrale elementen bij de formulering van drie grondbeginselen van het recht (stellingen 33-35).

Met gebruikmaking van de nodige figuren wordt een en ander zo goed mogelijk en met zo weinig mogelijk woorden geïllustreerd.

De zoektocht naar universele, algemeen erkende rechtsbeginselen als invulling van het hier ontwikkelde rechtvaardigheidsidee, leidde tot een verzameling van dergelijke beginselen die volgens de in dit werk ontwikkelde structuur in de bijlage zijn opgenomen. Een vijftal internationale documenten over mensenrechten, van eminent belang, vormden de basis daarvoor. De beginselen die daaruit zijn gedestilleerd, zijn te beschouwen als niet minder dan bakens van een mondiaal beschavingsoffensief. Het rechtvaardigheidsidee dwingt bij realisering van deze rechtsbeginselen voortdurend tot zo'n offensief, zo is de opvatting.² Dat dit idee ook de overheid en het bedrijfsleven in Nederland tot actie noopt, blijkt uit de succesvolle klimaatzaken tegen de Nederlandse regering (Urgenda) en tegen Shell, waarbij de mensenrechten (art. 2 EVRM: Recht op leven en art. 8: Recht op eerbiediging persoonlijke levenssfeer) een grote rol speelden. Deze rechten zijn bijvoorbeeld ook aan de orde in de discussie vaccineren of niet.³ Het ligt, tegen de achtergrond van de actuele urgentie van dergelijke kwesties, in de lijn der verwachting dat in de toekomst op deze bepalingen een groter beroep wordt gedaan in de strijd voor maatschappelijke verandering.

Wie zich nader op dit onderwerp en de door mij daarbij gekozen benadering wil oriënteren, verwijs ik naar mijn publicatie *Ieder het zijne. Over de realisering van rechtvaardigheid* waarin de stellingen van een uitgebreidere toelichting zijn voorzien en de achter de stellingen liggende ideeën verder zijn uitgewerkt.⁴ Die publicatie over dit onderwerp is, evenals de huidige, op deze inleiding na, niet van noten voorzien. Het was mijn bewuste keuze om het thema rechtvaardigheid niet te benaderen via een discussie met andere auteurs over dit onderwerp, maar het zo veel mogelijk op basis van eigen ideeën en opvattingen en dus op eigen

kracht uit te werken. Dat wil niet zeggen dat geen kennis is genomen van andere publicaties op dit terrein. Integendeel: de in de twee werken gepresenteerde denkbeelden zijn het resultaat van jarenlange internalisering van een veelheid van theorieën, ideeën en opvattingen over rechtvaardigheid in het bijzonder van auteurs op het terrein van de rechtsfilosofie. Daarbij speelde mijn eigen ervaring in vooral de juridische bestuurspraktijk een bepalende rol.

Ik wens de lezer veel inspiratie bij het kennismaken en verwerken van de in dit boekje uitgewerkte ideeën.

Thorn, oktober 2021

- 1 Immanuel Kant, *Kritiek van de zuivere rede*. Deel 2, afdeling 2, boek 2, sectie 8. Boom Amsterdam 2004, p. 467-471.
- 2 Zo kan bijvoorbeeld toetsing aan het EVRM ertoe leiden “*de scherpe randjes van manifest onredelijke wetten in formele zin af te halen en een nieuwe ‘toeslagenaffaire’ te voorkomen*”. NJB 2021/1479, afl. 18, p. 1479-1486.
- 3 Aart Hendriks, *Vaccineren: keuzevrijheid of plicht volgens het EHRM?* NJB 2021/1643, afl. 23, p. 1887-1888.
- 4 PMA Best 2007, 676 p’s. Via uitgeverij Iustitia Scripta verkrijgbaar: www.iustitiascripta.com.

01 Het recht is, als aspect van de cultuur, een maatschappelijk verschijnsel dat eisen stelt aan menselijk gedrag vanuit bepaalde collectief beleefde essentiële waarden in een gemeenschap.

Deze eerste stelling bevat een samenstel van begrippen die hier kort worden aangestipt en hierna nader worden verklaard. *Het recht* wordt getypeerd als normatief maatschappelijk verschijnsel dat eisen stelt aan menselijk gedrag. Het recht wordt onder dezelfde noemer geplaatst als andere normatieve maatschappelijke verschijnselen zoals de ethiek, de moraal en de religie. In elk geval houden die eisen in dat het de mens te midden van anderen niet vrijstaat zich steeds te gedragen zoals hij dat zelf wil: het is met het oog op de gemeenschapsbelangen in zijn algemeenheid en de belangen van anderen in het bijzonder dat in het recht normen gelden voor bepaalde menselijke gedragingen.

Het recht wordt, evenals de ethiek, de moraal en de religie, als aspect van de cultuur opgevat. Onder 'aspect' wordt hier een bepaalde kant van het object van beschouwing (in casu het maatschappelijke verschijnsel 'cultuur') verstaan die zich van andere onderscheidt doordat op een bepaalde wijze naar het object wordt gekeken. Dat zegt vooral iets over de wijze waarop, of het gezichtspunt van waaruit een bepaald object wordt betracht. De manier van kijken bepaalt de onderscheiden kenmerken van het object van betrachtting. Uitspraken over de aard van het object kunnen hier alleen verantwoord worden gedaan door het gezichtspunt, de zienswijze, te expliciteren. Vanuit de verduidelijking van die zienswijze kan vervolgens nadere informatie worden verkregen omtrent de aard van het beschouwde verschijnsel. In dit geval dus van het recht in samenhang met het grotere geheel van de cultuur, waarvan het recht een kant is. Het rechtsaspect wordt zichtbaar door de reflectie op de eisen die in een bepaalde cultuur, als samenhangend geheel van waarden, worden gesteld. Wat moeten mensen doen of laten ten opzichte van medemensen en waarop heeft men aanspraak? Welke plichten of aanspraken vinden hun basis in het recht en welke in andere normatieve verschijnselen en hoe verhouden die zich tot elkaar?

Het recht deelt wezenlijke eigenschappen van bepaalde culturen als maatschappelijke verschijnselen en het is zelf ook op te vatten als een maatschappelijk verschijnsel. Door iets meer de zeggan over het verschijnsel 'cultuur' wordt aldus een eerste aanduiding gegeven van de context waarin het recht fungeert. De context is dus die van verschillende culturen waarin zich normatieve opvattingen manifesteren waarmee die culturen zich van elkaar onderscheiden, wat overigens niet betekent dat dit het enige onderscheidende criterium is.

In het recht gaat het uiteindelijk om de realisering en handhaving van bepaalde waarden. Het betreft tevens collectief (of gemeenschappelijk) beleefde waarden,